

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.01; 34.01-027.21(092)

DOI: 10.36550/2522-9230-2023-14-228-232

Вдовічен Віталій Анатолійович,

доктор юридичних наук, професор кафедри публічного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
e-mail: v.vdovschen@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4496-6435>

Щербанюк Оксана Володимирівна,

доктор юридичних наук, професор кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
e-mail: o.shcherbanyuk@chnu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-1307-2535>

ДЕЦИЗІЙНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ І НОРМИ ДЛЯ ВИРІШЕННЯ

В статті дається відповідь на питання про те, в якому обсязі судові рішення є нормативно зумовленими (проблема децизійної детермінованості), яке продовжується в питанні про те, в чому, власне кажучи, полягає ця нормативна зумовленість. Показано, що пошуки відповіді на ці два питання були особливо активними в німецькомовних країнах в перші три десятиліття минулого ХХ століття. На перше питання існує три несумісні теоретичні відповіді: судові рішення повністю нормативно зумовлені, повністю нормативно незумовлені і нормативно зумовлені частково. На друге питання одну із відповідей надав С. Ерліх, запропонувавши концепцію норм для вирішення, яка не втратила свого значення і сьогодні. Ця відповідь стосується часткової децизійної детермінованості. Її суть зводиться до того, що поряд зі зв'язаним правознаходженням існує вільне правознаходження, причому в обох випадках йдеться про формування норми для вирішення як результату репродуктивного зважування інтересів у першому випадку і продуктивного у другому.

Продемонстровано, що питання про повну нормативну зумовленість в наші дні належним чином розв'язав Р. Алексі, причому з посиланням на норми для вирішення С. Ерліха. Йдеться про побудову так званої правило/принципи-моделі правової системи, з одного боку, і про використання поняття внутрішнього і зовнішнього виправдання, з іншого. Норма для вирішення в такому разі стає результатом зважування принципів.

Показано, що відповідь на питання про повну нормативну незумовленість судового рішення на практиці існувати не може, якщо судові рішення вважати нормою. Це пояснюється тим, що суддя може долучити – експліцитний чи імпліцитний – деонтичний предикат в резолютивній частині судового рішення тільки за рахунок іншої норми, а саме норми для вирішення в тій чи іншій формі.

Зроблено загальний висновок про те, що потенціал ідеї норм для вирішення С. Ерліха є достатнім для – позитивного чи негативного – розв'язання проблеми децизійної детермінованості у всіх трьох випадках, тобто у разі повної детермінованості, повної недетермінованості і часткової детермінованості.

Ключові слова: судові рішення, нормативна зумовленість, С. Ерліх, Р. Алексі, юридична методологія, правознаходження, теорія норм для вирішення, теорія юридичної аргументації.

Vdovschen V., Shcherbanyuk O. DECISIONAL DETERMINISM AND NORMS FOR DECISION

The article under studies answers the question to what extent judicial decisions may be regarded as normatively determined (the issue of decisional determinism), as well as the question of the essence of the latter concept. It also outlines that the search for the answers to the above two questions was particularly active in German-speaking countries in the first three decades of the XX century. There are three incompatible theoretical answers to the first question: judicial decisions can be fully normatively determined, fully normatively non-determined, and partially normatively determined. One of the answers to the second question was ensured by E. Ehrlich, who introduced still significant concept of norms for decision. This answer concerns partial decisional determinism. Its essence lies in the fact that along with bound lawmaking, there also exists free lawmaking, and both of them deal with the formation of a norm for decision, resulting from reproductive weighing of interests in the first case and productive weighing of interests in the second.

The article points out that today the issue of full normative determinism has been properly studied by R. Alexy, with reference to E. Ehrlich's norms for decision. What is meant here is the construction of the so-called rule / principle model of the legal system, on the one hand, and the use of the concept of internal and external justification, on the other. In this case, a norm for decision is the result of weighing the principles.

It is essential that there can be no possible solution of the issue of full normative non-determinism of a judicial decision in practice provided that the latter decision is considered to be a norm. This is due to the fact that a judge may include either

explicit or implicit deontic predicate in the resolutive part of a court judgment only at the expense of another norm, namely, the norm for decision in one form or another.

In conclusion, the article claims that the potential of E. Ehrlich's idea of norms for decision is sufficient to solve (both positively and negatively) the problem of decisional determinism in all three cases, i.e., in the case of full normative determinism, full normative non-determinism, and partial normative determinism.

Key words: judicial decision, normative determinism, E. Ehrlich, R. Alexy, juridical methodology, lawmaking, theory of norms for decision, theory of juridical argumentation.

Постановка проблеми. Питання про те, в якому обсязі судові рішення зумовлені нормативно, (далі як синонім: проблема децизійної детермінованості) продовжується в питанні про те, в чому, власне кажучи, полягає ця нормативна зумовленість. Пошуки відповіді на ці два питання були особливо активними в німецькомовних країнах в перші три десятиліття минулого ХХ століття. На перше питання існує три несумісні теоретичні відповіді: судові рішення повністю нормативно зумовлені, повністю нормативно незумовлені і нормативно зумовлені частково. На друге питання одну із відповідей надав одним із перших Є. Ерліх, запропонувавши концепцію норм для вирішення, яка не втратила свого значення і сьогодні, проте вона стосується тільки або переважно часткової децизійної детермінованості. Все це дозволяє сказати, що розгляд відношення децизійної детермінованості в цілому і норм для вирішення становить *актуальну тему* для дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Стан дослідження такої проблематики в Україні характеризується зацікавленістю теорією норм для вирішення, яку проявляють передусім В. П. Марчук, В.Г.Савчук [1; 2]. Водночас питання про співвідношення децизійної детермінованості і таких норм, як можна бачити, не було поставлене. В Німеччині питання про норми для вирішення цікавило таких авторів, як: М. Ребіндер, Ш. Фогль, Р. Алексі, Я. Шредер, Ф. Мюллер та ін. Що стосується децизійної детермінованості, то найбільш важливою теорією в цьому плані є теорія ступеневої будови правового порядку А. Меркля і Г. Кельзена, відповідно до якої судові рішення вважаються індивідуальною нормою, яка є ступенем в процесі застосування загальної норми.

В Німеччині питання про відношення децизійної детермінованості і норм для вирішення поставив Я. Шредер у статті «Суддівське право» і поняття права в ранньому ХХ столітті» (2006): «Тому, якщо взагалі не оспорювати існування прогалін позитивного права, то тоді ми маємо тільки дві можливості: або, якщо вирок судді був детермінований також у разі прогалін позитивного права, то тоді мусимо визнавати все ж поряд з позитивним законним і звичаєвим правом, ще інше (принаймні) субсидіарне право, різновид нового природного права (2) [4, с. 1258]. Тобто, маємо такий стан справ, що якщо існує певний недолік позитивного права, то можна виходити із того, що поряд з ним існує субсидіарне (не)позитивне право, а тому судові рішення буде повністю детермінованим (2), якщо ж такого субсидіарного права не існує, то тоді рішення буде тільки частково детермінованим правом, яке створює суддя у формі норм для вирішення.

Мета статті – розкрити обумовлювальний або аргументаційний потенціал норм для вирішення у випадку (а) часткової децизійної детермінованості, (б) повної децизійної детермінованості і (с) повної децизійної недетермінованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розв'язання проблеми відношення норм для вирішення і часткової децизійної детермінованості описує, як зазначено вище, уже Я. Шредер, автор до того ж фундаментальної праці «Право як наука. Історія юридичної методології в Новий час (1500-1990)» [5; 6], яка надає докладні відомості про той контекст, в якому вирішувалося це питання в перші десятиліття минулого ХХ століття, тобто тоді коли активно працював Є. Ерліх.

Так, Я. Шредер, з одного боку, узагальнює такі методологічні і філософсько-правові підходи, як юриспруденція інтересів, рух вільного права, неокантіанство, неогегельянство та ін. в частині їхнього позитивного ставлення до питання про неповну детермінованість і правотворчий характер вироку судді [4, с. 1258-1264], а з іншого, прямо при цьому згадує норму для вирішення [4, с. 1261, 1264]. Серед цих підходів докладніше слід зупинитися на русі вільного права ([7]) і нормотворчому здобутку його засновника Є. Ерліха [8; 9, с. 35], як хоч і не винахідника норм для вирішення, але того автора, який зробив їх широко відомими принаймні після того, як одна із глав його «Соціології права» була названа «Норми для вирішення» (Die Entscheidungsnormen) [10, с. 97-109].

Що стосується Є. Ерліха, то відмічається, що, на думку останнього, право виникає само собою в самому суспільстві (воно випливає «з безумовною необхідністю із будови союзів і їхнього господарського укладу») і розвивається потім широко до – сформульованих юристами – «норм для вирішення» і, нарешті, до державного права. Суддя повинен, якщо йому бракує державного права, діставати своє рішення із традиції і суспільних відносин. Попри все те, «будь-яке правознаходження ... з необхідністю є творчим», вочевидь через те, що суспільне право хоч і є в соціологічному сенсі правом, але не є обов'язковим для судді і також право юристів для нього надає тільки повчання, а не віддає накази [4, с. 1261].

Сказане Я. Шредером потребує деякого уточнення або посилення, яке полягає в тому, що, по перше, Є. Ерліх використовує норми для вирішення не тільки продуктивно, як про це сказано вище, але й репродуктивно: «суддя завжди сам мусить знайти норму для вирішення, чи він вирішує без правоположення чи на підставі правоположення; тільки в другому випадку суддівська норма для вирішення визначається вміщеною в правоположенні нормою для вирішення, в першому випадку вона, навпаки, знаходиться цілком

вільно» [10, с. 140], тобто функціонал норм для вирішення в частині зумовлення судового рішення не обмежується частковою децизійною детермінованістю. По-друге, власне часткова децизійна детермінованість полягає в тому, якщо опиратися на погляди пізнього Ерліха, що норми для вирішення утворюються в результаті зважування інтересів: норми для вирішення – це норми, згідно з якими суддя вирішує правовий спір, використання яких для побудови правових понять могло б виводитися із загальних принципів, які запозичуються із правоположень завдяки індукції, для інших, ніж вміщених уже в правоположеннях рішень, виводитися тільки за допомогою повторного зважування інтересів [11, с. 320].

Сказане вище можна підсумувати так: поряд зі зв'язаним правознаходженням існує вільне правознаходження, причому в обох випадках йдеться про формування норми для вирішення як результату репродуктивного зважування інтересів у першому випадку і продуктивного у другому. Саме в останньому випадку і має місце те, що називається частковою децизійною детермінованістю, тобто зумовленістю судового рішення нормою (для вирішення), продуктивно і креативно створеною суддею.

Питання про відношення повної нормативної зумовленості в аспекті відношення норм для вирішення і судового рішення Я. Шредер не ставить [4, с. 1264-1266], що наводить на думку, що норми для вирішення в такому разі не мають ніякого значення. Проте таке уявлення було б хибним, оскільки і в сучасній юридичній методології взагалі, і в теорії юридичної аргументації зокрема існує підхід, який цю проблему вирішує позитивно, тобто бере до уваги норми для вирішення і в такому разі. Йдеться про теорію юридичного і загального практичного дискурсу Р. Алексі, яка вперше опублікована в 1978 році [12] та доповнена в 1991 році [13], після чого кілька разів перевидавалася як стереотипне видання. Водночас питання, яке нас цікавить вирішено у статті «Логічний аналіз юридичних рішень» [14], перша публікація якої мала місце в 1980 році [15, с. 189]

Перш ніж показати, як Р. Алексі пов'язує норми для вирішення і повну децизійну детермінованість, слід коротко пояснити два питання: по-перше, як Р. Алексі розуміє структуру правової системи, і, по-друге, що таке, на його думку, зовнішнє і внутрішнє виправдання. Так, в першому випадку йдеться про те, що Р. Алексі дотримується підходу, що правило-модель правової системи, – тобто таке розуміння, яке зводить правову систему до системи тільки правил, які Р. Алексі вважає такими нормами, які можуть або застосовуватися, або не застосовуватися [16, с. 88], тобто бути дефінітивними (остаточними) веліннями [17, с. 40], – не є адекватною моделлю правової системи [17, с. 40-41], і пропонує рахуватися з правило/принципи-моделлю правової системи [17, с. 41-43], яка може бути розширена до правил/принципи/процедура-моделі правової системи [17, с. 43]. Для наших цілей візьмемо за основу правило/принципи-модель правової системи, оскільки вона дозволяє говорити про повну децизійну детермінованість.

Під правило/принципи-моделлю Р. Алексі розуміє теорію правової системи, згідно з якою така система складається – що стосується рівня норм – як із правил, так й із принципів [17, с. 42]. Цього достатньо для того, щоб сказати, що в такому разі йдеться про перманентну наявність абстрактних правових норм. Але навіщо тоді потрібні норми для вирішення, про які Р. Алексі прямо згадує з посиланням на Є. Ерліха [14, с. 33]? Відповідь стає зрозумілою, якщо врахувати, що поряд з так званим внутрішнім виправданням, існує зовнішнє виправдання: «можна розрізнити два аспекти обґрунтування юридичних присудів: *внутрішнє виправдання*, в якому йдеться про те, чи впливає присуд із наведених для обґрунтування положень, і *зовнішнє виправдання*, предметом якого є істинність, правильність або акцептабельність засновків внутрішнього виправдання» [14, с. 17-18].

Зовнішнє виправдання відбувається у формі зважування принципів як велінь оптимізації [17, с. 40], результатом якого має бути формування правила, яке в такому разі виконує функцію норми для вирішення, тобто функцію більшого засновку в юридичному силізімі, або у внутрішньому виправданні. Приклад такої норми можна знайти у Р. Алексі [14, с. 33].

Таким чином, питання про повну нормативну зумовленість в наші дні належним чином розв'язав Р. Алексі, причому з посиланням на норми для вирішення Є. Ерліха. Йдеться про побудову так званої правило/принципи-моделі правової системи, з одного боку, і про використання поняття внутрішнього і зовнішнього виправдання, з іншого, для того, щоб у результаті зважування принципів отримати дефінітивну норму, тобто правило і/або норму для вирішення.

Залишається питання про повну децизійну недетермінованість. Попередня відповідь на це питання видається негативною, що однак потребує докладного обґрунтування. Таке обґрунтування можна провести за таким планом: чи можлива децизійна недетермінованість взагалі; яка – нормативна чи емпірична? – природа судового рішення; як судові рішення може отримати нормативне значення з погляду теорії аргументації.

При відповіді на питання про нормативну незумовленість судового рішення взагалі можна навести аргументи «за» і «проти». Так, «за» недетермінованість говорить рамкова теорія Г. Кельзена або теорія невідповідності зовнішнього обґрунтування і внутрішнього мотивування ухвалення рішення тощо. Проте набагато цікавішим перше питання стає тоді, коли ми отримуємо відповідь на друге питання про те, яка природа судового рішення.

З погляду результату процедури ухвалення судового рішення воно є фактом, а тому це емпіричне питання. Проте з погляду свого значення воно є нормою – Кельзен сказав би індивідуальною нормою –

незалежно від того, експліцитно чи імпліцитно проявляється нормативний характер судового рішення. В такому разі виникає аргументаційне питання про те, звідки береться нормативний характер у судового рішення.

Теорія юридичної аргументації на це питання надає однозначну відповідь, якщо судові рішення вважати нормою, – тільки від іншої норми або із поєднання норми і факту. Так, зокрема, Р. Алексі аналізуючи теорію мови моралі Хеара писав: накази і твердження мають однакову фрастику, вони розрізняються лише стосовно своєї нойстики. Ця відмінність утворює ядро аргументу Хеара проти виводжуваності імперативів із чисто дескриптивних висловлень. З множини засновків може впливати тільки те, що в ній вміщено. Чисто дескриптивні висловлення не містять *per definitionem* ніякої імперативної нойстики. Тому імперативи не можуть впливати з чисто дескриптивних висловлень [13, с. 84]. Сказане про імперативи стосується, на наш погляд, принаймні в релевантному аспекті судових рішень.

Отже, судовому рішенню завжди має передувати якась з норм, яка може називатися нормою для вирішення. Відповідно, теоретична можливість повної децизійної недетермінованості є можливістю, яка на практиці не може бути реалізована, оскільки кожного разу порушується питання про нормативне обґрунтування судового рішення.

Висновки. Викладене вище дозволяє зробити загальний висновок про те, що потенціал ідеї норм для вирішення Є. Ерліха є достатнім для – позитивного чи негативного – розв’язання проблеми децизійної детермінованості у всіх трьох випадках, про які йшлося вище, тобто у разі повної детермінованості, повної недетермінованості і часткової детермінованості.

1. Норми для вирішення Є. Ерліха виникають в рамках часткової децизійної детермінованості, проте в тісному поєднанні з повною децизійною детермінованістю, з одного боку, і як результат зважування інтересів, з іншого.

2. Питання про відношення норм для вирішення і власне повної децизійної детермінованості належним чином вирішує Р. Алексі. Норми для вирішення при цьому є правилами, які формулюються суддею в результаті зважування принципів.

3. В рамках повної децизійної недетермінованості проблема норм для вирішення нівелюється, проте тільки тоді, коли судові рішення вважати виключно фактами. В протилежному разі відбувається перехід до або часткової, або повної децизійної детермінованості.

4. Подальший розвиток теми про норми для вирішення можливий у напрямку поглибленого і спеціального аналізу часткової децизійної детермінованості, повної децизійної детермінованості і повної децизійної недетермінованості, зокрема в частині відношення норм для вирішення і компетенційних норм тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Савчук В. Г. Аналітична, нормативна і емпірична правильність ідеї норм для вирішення. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 37-41.
2. Савчук В. Г. Універсальність та комплексність норм для вирішення, або Три чи сім? *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. № 4 (45). С. 36-41.
3. Merkl A. Prolegomena einer Theorie des rechtlichen Stufenbaues. *Gesellschaft, Staat und Recht*; hrsg. von Alfred Verdross unter Mitarb. von Josef Dobretsberger, 1931. S. 252-294.
4. Schröder J. "Richterrecht" und Rechtsbegriff im frühen 20. Jahrhundert. *Zivil- und Wirtschaftsrecht im europäischen und globalen Kontext*; hrsg. von Klaus Peter Berger, 2006. S. 1255-1270.
5. Schröder J. *Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990)*. Bd. 1 1500-1933. 3., überarb. und wesentlich erw. Aufl. München: C.H. Beck, 2020. XX, 511 S.
6. Schröder J. *Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990)* Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. Aufl. München: C.H. Beck, 2020. XVIII, 347 S.
7. Riebschläger K. *Die Freirechtsbewegung zur Entwicklung einer soziologischen Rechtsschule*. Berlin: Duncker & Humblot, 1968. 124 S.
8. Ehrlich E. *Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft: Vortrag gehalten in d. Jur. Ges. in Wien am 4. März 1903*. Leipzig: Hirschfeld, 1903. VI, 40 S.
9. Ehrlich E. *Die freie Rechtsfindung*. *Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben*. 1906. Jg. 4/5. No. 3. S. 35-41.
10. Ehrlich E. *Grundlegung der Soziologie des Rechts*. München Leipzig: Duncker & Humblot, 1913. 409 S.
11. Ehrlich E. *Die juristische Logik*. Tübingen: Mohr, 1918. VII, 337 S.
12. Alexy R. *Theorie der juristischen Argumentation die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung*. Frankfurt am Main Göttingen, 1978. 396 S.
13. Alexy R. *Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1991. 435 S.
14. Alexy R. *Die logische Analyse juristischer Entscheidungen*. Alexy R. *Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main, 1995. S. 13-51.
15. Alexy R. *Recht, Vernunft, Diskurs Studien zur Rechtsphilosophie*. 1. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995. 292 S.

16. Alexy R. Theorie der Grundrechte. Aufl. Baden-Baden : Nomos-Verlagsgesellschaft, 1985. 548 S.
17. Alexy R. Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute. Stuttgart : Steiner, 1991. S. 30-44.
18. Alexy R. Ideales Sollen. Grundrechte, Prinzipien und Argumentation : Studien zur Rechtstheorie Robert Alexys / Laura Clérico, Jan-Reinard Sieckmann. Baden-Baden : Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, 2009. S. 21-38.
19. Alexy R. Ideales Sollen und Optimierung. Rechtsstaatliches Strafrecht : Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70. Geburtstag / Saliger, Frank. Heidelberg : C.F. Müller, 2017. S. 17-30.
20. Riehm T. Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung : Argumentation - Beweis - Wertung. München : Beck, 2006. XVIII, 281 S.

REFERENCES:

1. Savchuk, V. H. (2022). Analitychna, normatyvna i empirychna pravylnist idei norm dlia vyrishennia. [Analytical, normative and empirical correctness of the idea of norms for solution]. *Pravo i suspilstvo*. № 6. 37-41. [in Ukrainian].
2. Savchuk, V. H. (2022). Universalnist ta kompleksnist norm dlia vyrishennia, abo Try chy sim? [Universality and complexity of norms to solve, or Three or seven?]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. № 4 (45). 36-41. [in Ukrainian].
3. Merkl, A. (1931). Prolegomena einer Theorie des rechtlichen Stufenbaues. Gesellschaft, Staat und Recht. 252-294. [in Deutsch].
4. Schröder, J. (2006). "Richterrecht" und Rechtsbegriff im frühen 20. Jahrhundert. Zivil- und Wirtschaftsrecht im europäischen und globalen Kontext. 1255-1270. [in Deutsch].
5. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990). Bd. 1 1500-1933. 3., überarb. und wesentlich erw. XX. 511. [in Deutsch].
6. Schröder, J. (2020). Recht als Wissenschaft. Geschichte der juristischen Methodenlehre in der Neuzeit (1500-1990) Bd. 2 1933-1990. 3., überarb. und wesentlich erw. XVIII. 347. [in Deutsch].
7. Riebschläger, K. (1968). Die Freirechtsbewegung zur Entwicklung einer soziologischen Rechtsschule. 124. [in Deutsch].
8. Ehrlich, E. (1903). Freie Rechtsfindung und freie Rechtswissenschaft. 40. [in Deutsch].
9. Ehrlich, E. (1906). Die freie Rechtsfindung. *Das Recht: volkstümliche Zeitschrift für österreichisches Rechtsleben*. 190. 4/5. No.3. 35-41. [in Deutsch].
10. Ehrlich, E. (1913). Grundlegung der Soziologie des Rechts. 409. [in Deutsch].
11. Ehrlich, E. (1918). Die juristische Logik. 337. [in Deutsch].
12. Alexy, R. (1978). Theorie der juristischen Argumentation die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 396. [in Deutsch].
13. Alexy, R. (1991). Theorie der juristischen Argumentation. Die Theorie des rationalen Diskurses als Theorie der juristischen Begründung. 435. [in Deutsch].
14. Alexy, R. (1995). Die logische Analyse juristischer Entscheidungen. *Recht, Vernunft, Diskurs: Studien zur Rechtsphilosophie*. 13-51. [in Deutsch].
15. Alexy, R. (1995). Recht, Vernunft, Diskurs Studien zur Rechtsphilosophie. 1. 292. [in Deutsch].
16. Alexy, R. (1985). Theorie der Grundrechte. 548. [in Deutsch].
17. Alexy, R. (1991). Idee und Struktur eines vernünftigen Rechtssystems. *Rechts- und Sozialphilosophie in Deutschland heute*. 30-44. [in Deutsch].
18. Alexy, R. (2009). Ideales Sollen. Grundrechte, Prinzipien und Argumentation: Studien zur Rechtstheorie Robert Alexys. 21-38. [in Deutsch].
19. Alexy, R. (2017). Ideales Sollen und Optimierung. *Rechtsstaatliches Strafrecht: Festschrift für Ulfrid Neumann zum 70*. 17-30. [in Deutsch].
20. Riehm, T. (2006). Abwägungsentscheidungen in der praktischen Rechtsanwendung : Argumentation - Beweis - Wertung. 281. [in Deutsch].

Стаття надійшла до редакції: 18.05.2023